

Принцип *substance over form* у міжнародному податковому праві цифрової економіки

*Бобошко Олександр Владиславович*¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.05.2025	Право	336.22:004.9

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18137077>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. За результатами дослідження встановлено, що принцип економічної сутності в умовах цифровізації виходить за межі традиційного антизловживального інструментарію та набуває системоутворюючого значення у формуванні нової моделі податкової юрисдикції. Доведено, що визначальними чинниками податкового зв'язку стають економічна участь, функціональна роль і мережева взаємодія платника податків у межах відповідної юрисдикції, а не наявність фізичної присутності. Обґрунтовано авторську концепцію економіко-функціонального податкового зв'язку та запропоновано поняття мережевої податкової присутності як юридично значущої форми економічної інтеграції у цифровому середовищі. Визначено значення запропонованих підходів для модернізації податкового права України, подолання надмірного формалізму та посилення правової позиції держави у відносинах із транснаціональними цифровими компаніями.

Ключові слова: податкова юрисдикція, економічна сутність, цифрова діяльність, податковий зв'язок, мережева присутність, міжнародне податкове регулювання, цифрові бізнес-моделі.

The Principle of Substance over Form in International Tax Law of the Digital Economy

Annotation. The relevance of this study is driven by profound transformations in economic relations in the digital era, which have called into question the normative adequacy of classical approaches to defining tax jurisdiction. The formal territorial model of taxation, based on the physical presence of the taxpayer, increasingly fails to reflect the real processes of economic value creation by transnational digital companies. As a result, a systemic gap emerges between the economic reality of business activities and the legal form of tax obligations, necessitating a doctrinal reconsideration of approaches within international tax law. The purpose of the article is to provide a theoretical and legal justification for the transformation of the role of the principle of substance over form in international tax law of the digital economy and to develop an author's concept of an economic-functional tax nexus as a foundation for shaping a modern model of tax jurisdiction. The methodological framework of the research is based on general scientific and special legal methods of inquiry, including systemic and structural-functional analysis, formal legal analysis, and comparative legal methods. The findings of the study demonstrate that, under conditions of digitalization, the principle of substance over form goes beyond its traditional anti-avoidance function and acquires a system-forming role in the development of a new model of tax jurisdiction. It is established that the

¹ аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Хмельницький, Україна, <https://orcid.org/0009-0008-3467-8991>

decisive factors in determining the tax nexus are the taxpayer's economic participation, functional role, and network interaction within a given jurisdiction, rather than the existence of physical presence. The article substantiates an author's concept of an economic-functional tax nexus and introduces the notion of network tax presence as a legally significant form of economic integration in the digital environment. The practical significance of the proposed approaches lies in their potential to modernize Ukrainian tax law, overcome excessive formalism, and strengthen the legal position of the state in relations with transnational digital companies.

Keywords: tax jurisdiction, economic substance, digital activity, tax nexus, network presence, international tax regulation, digital business models.

Вступ

Стрімка цифровізація економіки зумовила глибокі трансформації механізмів створення вартості, організації бізнес-процесів і форм взаємодії суб'єктів господарювання з національними ринками. Цифрові платформи, онлайн-сервіси, мережеві бізнес-моделі та використання даних як ключового економічного ресурсу дозволяють транснаціональним компаніям здійснювати економічно значущу діяльність у юрисдикціях держав без фізичної локалізації [1, р. 205]. У таких умовах традиційні підходи міжнародного податкового права, сформовані в межах індустріальної економіки, дедалі частіше виявляються неспроможними адекватно відображати реальні процеси господарської діяльності. Класична формально-територіальна модель податкової юрисдикції, що ґрунтується на фізичній присутності платника податків та інституті постійного представництва, історично забезпечувала правову визначеність і баланс податкових повноважень держав [2, р. 762]. Проте в умовах цифрової економіки така модель призводить до системного розриву між економічною реальністю та юридичною формою податкового зобов'язання, створюючи можливості для уникнення оподаткування економічно значущої діяльності та підриваючи принципи справедливості й рівності оподаткування [3, с. 378].

У відповідь на зазначені виклики в міжнародному податковому праві [4; 5] посилюється роль принципу економічної сутності (*substance over form*), який традиційно застосовувався як антизловживальний інструмент. Водночас у цифровому середовищі його функціональне навантаження істотно змінюється: принцип економічної сутності дедалі частіше використовується не лише для коригування правових наслідків, а й для переосмислення самих підстав виникнення податкової юрисдикції. Це актуалізує потребу доктринального аналізу ролі *substance over form* як методологічного орієнтира формування нового податкового зв'язку між платником податків і державою.

Особливої ваги зазначена проблематика набуває для України, податкове право якої значною мірою зберігає формально-юридичний підхід до визначення податкової присутності. В умовах зростання економічної ролі цифрових транснаціональних компаній це обмежує ефективність реалізації податкового суверенітету та потребує оновлення методологічних засад національного податкового регулювання з урахуванням сучасних міжнародних доктринальних підходів.

Сучасні наукові дослідження з проблематики оподаткування цифрової економіки концентруються на кризі класичних критеріїв податкової юрисдикції, трансформації інституту постійного представництва та пошуку нових підходів до визначення податкового *nexus* в умовах глобалізації та цифровізації господарської діяльності.

У працях В. Хаустова, Д. Пастух акцентовано увагу на тому, що цифровізація економіки зумовлює необхідність системного перегляду міжнародних підходів до оподаткування, а імплементація ініціатив ОЕСР, зокрема Pillar One, може створити для України потенціал додаткових бюджетних надходжень за умови адаптації національного податкового законодавства до глобальних податкових трендів [6, р. 565].

Дослідження G. Schjelderup і F. Stähler демонструє, що механізми глобального мінімального податку в межах Pillar Two не гарантують досягнення задекларованого мінімального рівня оподаткування, оскільки застосування Substance-based Income Exclusion здатне трансформуватися у квазі-виробничу субсидію та істотно змінювати стимули до інвестування й зайнятості в низькоподаткових юрисдикціях [7, р. 935]. Критичний інституційний погляд на глобальний мінімальний податок представлений у роботі W. Cui, який доводить інцентивну несумісність цього механізму для країн походження транснаціональних компаній та його потенційну нестійкість у довгостроковій перспективі [8, р. 211]. Значна частина досліджень присвячена трансформації інституту постійного представництва в умовах цифрової економіки. M. Jamgozy та F. Majdowski встановили, що класична концепція PE, заснована на фізичній присутності, є непридатною для оподаткування цифрового бізнесу, а компромісні рішення ОЕСР після BEPS суттєво спрощують критерії податкової присутності, відходячи від аналізу матеріальної локалізації діяльності [9, р. 9]. Подібні висновки містяться у дослідженні M. Ngidi, який показує, що податкове право Південної Африки не здатне ефективно охопити віртуальні постійні представництва, що призводить до ерозії податкової бази держави ринку [10, р. 509]. У цьому ж контексті L. De Broe та D. Bettens звертають увагу на ризики надмірного розширення концепції PE у зв'язку з поширенням дистанційної роботи, наголошуючи на відсутності чітких і узгоджених підходів у рекомендаціях ОЕСР та національних практиках [2, р. 761].

Регіональні особливості адаптації міжнародних податкових стандартів до цифрової економіки висвітлено в дослідженнях A. Cahyadi та ін., які обґрунтовують доцільність імплементації Pillar One у правову систему Індонезії, водночас наголошуючи на суттєвих інституційних і технологічних бар'єрах її реалізації [11]. Аналіз практики Саудівської Аравії, здійснений A. Altawyan, засвідчує, що відсутність чіткого доктринального визначення цифрового постійного представництва призводить до суперечливої судової практики та ускладнює застосування податкових конвенцій [12, р. 595]. Водночас у регіональному вимірі простежується дивергенція підходів до оподаткування цифрової економіки. Так, S. Sim та D. Li показують, що азійські юрисдикції обирають альтернативну траєкторію реагування на цифровізацію, надаючи перевагу розширенню механізмів непрямого оподаткування замість запровадження цифрових податків європейського зразка, що зумовлено як інституційними особливостями регіону, так і торговельними та геополітичними ризиками [1, р. 206]. У ширшому контексті глобальної координації податкової політики S. Hebous і M. Keen встановили, що впровадження глобального мінімального податку на прибуток корпорацій за належно визначеного рівня мінімальної ставки може мати парето-поліпшувальний ефект як для низькоподаткових, так і для високоподаткових юрисдикцій, за умови врахування стратегічних реакцій держав у моделі податкової конкуренції [13].

Таким чином, узагальнення результатів сучасних наукових досліджень свідчить про стійку тенденцію до переосмислення формально-територіальної моделі податкової юрисдикції та зростання ролі економічної сутності, функціональної участі й мережевої взаємодії у визначенні податкового *nexus*, що створює доктринальне підґрунтя для формування нових підходів міжнародного та національного податкового права в умовах цифрової економіки.

Попри значну кількість наукових досліджень, присвячених оподаткуванню цифрової економіки, низка принципів питань залишається невирішеною. Насамперед це стосується відсутності цілісної доктринальної моделі податкового *nexus*, здатної узгодити економічну реальність цифрових бізнес-моделей із юридичними механізмами виникнення податкової юрисдикції. У наявних підходах принцип економічної сутності переважно розглядається як інструмент протидії зловживанням або коригування

окремих податкових наслідків, тоді як його потенціал як системоутворюючого елементу формування податкового зв'язку залишається недостатньо розкритим. Крім того, сучасні дослідження здебільшого фрагментарно аналізують окремі інструменти міжнародних податкових реформ (Pillar One, Pillar Two, цифрові податки), не пропонуючи узгодженої концепції економічної та мережевої податкової присутності як самостійної юридично значущої категорії. Недостатньо опрацьованим залишається й питання адаптації зазначених доктринальних підходів до національних правових систем, зокрема податкового права України, яке зберігає орієнтацію на формально-територіальні критерії оподаткування.

З огляду на це, дане дослідження спрямоване на подолання виявлених доктринальних прогалин шляхом системного переосмислення ролі принципу економічної сутності у міжнародному податковому праві та його інституціоналізації на рівні визначення податкової юрисдикції. Практична цінність отриманих результатів полягає у можливості їх використання при вдосконаленні національного податкового законодавства, формуванні підходів до оподаткування цифрової діяльності нерезидентів, а також у процесі гармонізації податкової політики України з сучасними міжнародними стандартами.

*Метою дослідження є теоретико-правове обґрунтування трансформації ролі принципу економічної сутності у міжнародному податковому праві цифрової економіки та розроблення авторської концепції економіко-функціонального податкового *nexus* як доктринальної основи формування сучасної податкової юрисдикції, з урахуванням можливостей її імплементації у податкове право України.*

Для досягнення поставленої мети в дослідженні передбачено вирішення таких завдань: 1) проаналізувати еволюцію підходів міжнародного податкового права до визначення податкової юрисдикції в умовах цифровізації та виявити обмеження класичної формально-територіальної моделі оподаткування; 2) обґрунтувати системоутворюючу роль принципу економічної сутності у формуванні сучасного податкового *nexus* та визначити його значення для ідентифікації економічно значущої цифрової діяльності; 3) розробити авторську концепцію економіко-функціонального податкового *nexus* і визначити напрями її імплементації у податкове право України з урахуванням сучасних міжнародних податкових стандартів.

Результати

Класична модель міжнародного податкового права формувалася в межах індустріальної економіки та спиралася на територіальний принцип як базову підставу встановлення податкової юрисдикції. Податковий зв'язок між платником податків і державою традиційно вибудовувався через формалізовані просторові критерії, передусім через фізичну присутність суб'єкта господарювання на території відповідної юрисдикції. У цьому контексті наявність матеріальної інфраструктури, персоналу або стабільного місця здійснення діяльності розглядалася як об'єктивне підтвердження економічної участі нерезидента у господарському обороті держави джерела доходу та як достатня юридична підстава для виникнення податкового обов'язку [3, р. 379].

Така модель відповідала уявленню про економічну діяльність як локалізований процес, тісно прив'язаний до конкретної території, у межах якої створюється додана вартість. Відповідно, податкове право виконувало функцію просторового розмежування фіскальних повноважень держав, забезпечуючи передбачуваність оподаткування та правову визначеність для суб'єктів міжнародної господарської діяльності. Територіальний підхід дозволяв формалізувати межі податкового суверенітету та мінімізувати конфлікти юрисдикцій, що було особливо важливо в умовах зростання транскордонної торгівлі та інвестицій [14].

Центральним елементом цієї догматичної конструкції став інститут постійного

представництва, закріплений у двосторонніх податкових конвенціях і покликаний виконувати роль юридичного обмежувача податкового суверенітету держави ринку [4; 5]. Постійне представництво історично слугувало своєрідним правовим «фільтром», який допускав оподаткування прибутку нерезидента лише за умови наявності стабільної фізичної присутності на території відповідної держави. Саме через цей інститут здійснювалося нормативне поєднання принципу суверенної рівності держав із необхідністю оподаткування економічної діяльності, що має транскордонний характер.

Юридична природа постійного представництва характеризується подвійною функціональністю. З одного боку, воно обмежує податкові повноваження держави джерела, запобігаючи надмірному фіскальному втручанню та множинному оподаткуванню. З іншого боку, цей інститут легітиміє реалізацію податкового суверенітету, створюючи чітко визначену правову підставу для оподаткування діяльності нерезидента. Такий баланс був ключовим для класичної договірної моделі міжнародного податкового права, у межах якої правова визначеність досягалася шляхом чіткого закріплення формальних критеріїв податкової присутності.

Однак цифровізація економіки істотно трансформувала способи створення вартості та характер господарської діяльності, що поставило під сумнів нормативну адекватність зазначеної моделі. Сучасні цифрові бізнес-моделі дозволяють транснаціональним компаніям системно та економічно значущо взаємодіяти з ринком певної держави без наявності будь-якої матеріальної інфраструктури або персоналу на її території [14; 15]. У результаті класичне розуміння податкового зв'язку, засноване виключно на фізичній присутності, дедалі частіше не відображає реального економічного змісту оподатковуваних відносин. За таких умов інститут постійного представництва втрачає здатність виконувати свою базову нормативну функцію. Формальна відсутність фізичної присутності нерезидента призводить до ситуації, коли економічно значуща діяльність, що генерує доходи у юрисдикції ринку, фактично випадає з-під її податкової юрисдикції. Це породжує системний розрив між економічною реальністю та юридичною конструкцією податкового зобов'язання, що є неприйнятним з позицій принципів справедливості оподаткування, рівності платників податків і правової визначеності.

Таким чином, збереження постійного представництва виключно як фізично-територіальної категорії призводить до доктринальної кризи класичної моделі податкової юрисдикції. Вона виявляється нездатною адекватно реагувати на трансформацію економічних відносин у цифрову епоху, оскільки формально-юридичні критерії дедалі більше віддаляються від реальних механізмів створення економічної вартості. Саме втрата нормативної адекватності класичної конструкції податкової присутності зумовлює необхідність переосмислення податкового *lexis* та звернення до принципу економічної сутності як ключового методологічного орієнтира подальшого розвитку міжнародного податкового права. В умовах цифрової економіки фізична присутність перестає виконувати роль універсального індикатора економічної участі платника податків у господарському обороті держави, що об'єктивно потребує переходу від просторово-територіального до економічного й функціонального розуміння податкового зв'язку між суб'єктом оподаткування та юрисдикцією ринку.

Такий перехід означає зміну самої логіки встановлення податкової юрисдикції. Якщо у класичній моделі визначальним було формальне закріплення місця здійснення діяльності та наявність матеріальних ознак присутності, то в цифровому середовищі ключового значення набуває оцінка реальної участі суб'єкта у створенні економічної вартості в межах певної юрисдикції. Ця участь може реалізовуватися через системну взаємодію з користувачами, обробку та монетизацію даних, управління цифровими платформами або організацію дистанційних бізнес-процесів, які не потребують фізичної інфраструктури на території держави ринку. У цьому контексті економічна та

функціональна присутність набувають самостійного юридичного значення як підстава виникнення податкового обов'язку.

Водночас зазначена трансформація оголює глибинний розрив між економічною реальністю та юридичною формою податкового зобов'язання. Чинні норми міжнародного податкового права дедалі частіше фіксують лише формальні параметри діяльності, не охоплюючи її фактичний економічний зміст. У результаті податкові наслідки залежать не від масштабу та інтенсивності економічної взаємодії з ринком, а від способу юридичного структурування бізнес-моделі. Такий стан речей суперечить базовим принципам публічного права, оскільки допускає ситуації, за яких економічно значуща діяльність опиняється поза межами податкової юрисдикції виключно з огляду на відсутність формально встановлених фізичних ознак присутності [16; 17].

Особливо гостро ця проблема проявляється у зв'язку з поширенням мережевих і дистанційних бізнес-моделей, що становлять ядро цифрової економіки. Платформні компанії, цифрові маркетплейси, постачальники онлайн-сервісів та оператори даних здатні формувати стійку економічну залежність ринку від своєї діяльності без будь-якого територіального закріплення. Їхня економічна сила ґрунтується не на фізичній локалізації, а на мережевій взаємодії, ефектах масштабу, контролі над цифровими інфраструктурами та потоками даних [18]. Для податкового права це означає появу нової якості економічної присутності, яка не може бути адекватно охоплена класичними догматичними конструкціями податкової юрисдикції.

Узагальнення зазначених змін та їх доктринально-правових наслідків подано в табл. 1, яка відображає еволюцію підходів до визначення податкового *nexus* у міжнародному податковому праві – від формально-територіальної моделі до економічної та мережевої логіки податкової присутності.

Таблиця 1

Еволюція підходів до визначення податкового *nexus* у міжнародному податковому праві

Критерій порівняння	Класична модель податкової юрисдикції	Модель цифрової економіки
Базова підстава податкового <i>nexus</i>	Територіальний принцип та фізична присутність платника податків	Економічна, функціональна та мережева участь у господарському обороті
Ключова юридична конструкція	Інститут постійного представництва як фізично-територіальна категорія	Концепція економічно значущої (мережевої) податкової присутності
Роль матеріальної інфраструктури	Визначальна умова виникнення податкового обов'язку	Необов'язковий елемент, що не має самостійного юридичного значення
Характер створення економічної вартості	Локалізований, прив'язаний до конкретної території	Децентралізований, мережевий, заснований на взаємодії з користувачами та даними
Юридичний підхід до оцінки діяльності	Формально-юридичний, орієнтований на зовнішні ознаки	Матеріально-функціональний, орієнтований на економічну сутність
Визначення податкового обов'язку	Через наявність стабільного місця діяльності	Через реальну економічну участь у створенні вартості
Основний ризик для податкового права	Міждержавні конфлікти юрисдикцій	Розрив між економічною реальністю та юридичною формою оподаткування
Методологічний орієнтир	Формалізм і територіальна локалізація	Принцип економічної сутності (<i>substance over form</i>)

Джерело: розроблено автором за [3; 6; 15; 19]

Як свідчать наведені в табл. 1 узагальнення, трансформація податкового *nexus* має не фрагментарний, а системний характер і супроводжується зміною методологічних

орієнтирів податкового регулювання. Відхід від виключно формально-юридичного підходу та зростання ролі матеріально-функціонального аналізу зумовлюють необхідність переосмислення традиційних юридичних конструкцій, зокрема інституту постійного представництва. Саме на цьому етапі трансформації податкового *nexus* принцип економічної сутності (*substance over form*) починає виконувати не допоміжну, а системоутворюючу функцію, формуючи методологічне підґрунтя для нової моделі податкової юрисдикції в умовах цифрової економіки. Йдеться не про розширення сфери застосування окремого тлумачного інструмента, а про зміну логіки юридичної оцінки господарської діяльності нерезидентів, у межах якої визначальним стає не формальний статус платника податків або юридична конструкція здійснення діяльності, а її реальний економічний зміст і функціональна роль у створенні вартості.

Юридична природа принципу *substance over form* історично сформувалася як реакція публічного права на надмірний формалізм правового регулювання та зловживання юридичними формами. У міжнародному податковому праві цей принцип тривалий час виконував переважно коригувальну функцію, дозволяючи податковим органам і судам ігнорувати штучні конструкції, спрямовані на мінімізацію податкових зобов'язань, за умови збереження незмінною базової догматичної моделі податкової юрисдикції. Його застосування було спрямоване на уточнення правових наслідків уже встановленого податкового *nexus*, а не на переосмислення критеріїв його виникнення.

Проте в умовах цифровізації економіки функціональне навантаження принципу *substance over form* істотно змінюється. Він перестає бути лише інструментом боротьби зі зловживаннями та набуває значення методологічного підходу до ідентифікації економічно значущої діяльності. За відсутності фізичної присутності саме звернення до економічної сутності дозволяє виявити реальний зв'язок між платником податків і юрисдикцією ринку, який не може бути встановлений за допомогою традиційних формально-територіальних критеріїв. Таким чином, принцип *substance over form* починає виконувати роль концептуального «містка» між економічною реальністю цифрової діяльності та юридичною конструкцією податкового обов'язку.

Застосування цього принципу у міжнародному податковому праві спрямоване на подолання системного формалізму, який дозволяє відокремлювати юридичну форму діяльності від її фактичного економічного змісту. У цифровій економіці саме форма організації бізнесу – використання платформ, дочірніх структур, договірних посередників або дистанційних моделей надання послуг – часто маскує реальну економічну участь у господарському обороті держави. Орієнтація виключно на формальні ознаки призводить до ситуації, коли податкові наслідки визначаються не масштабом створеної вартості, а ступенем юридичної складності обраної бізнес-моделі. Принцип *substance over form* дозволяє усунути цю диспропорцію, повертаючи юридичний аналіз до оцінки фактичної економічної поведінки платника податків.

У цьому контексті *substance over form* доцільно розглядати як метод ідентифікації економічно значущої діяльності, що має податкові наслідки незалежно від наявності матеріальної інфраструктури чи персоналу в юрисдикції ринку. Такий метод передбачає аналіз функціональної ролі суб'єкта у створенні вартості, характеру його взаємодії з користувачами, даними та цифровими інфраструктурами, а також ступеня економічної інтеграції у відповідний ринок. Саме ці елементи, а не формально-юридичні ознаки присутності, стають визначальними для встановлення податкового *nexus* у цифровій економіці.

Для наочного відображення трансформації ролі принципу *substance over form* у міжнародному податковому праві доцільним є подання концептуального рис. 1, який ілюструє перехід від формально-територіальної логіки податкової юрисдикції до матеріально-функціональної моделі, заснованої на економічній сутності діяльності. Таким чином, у цифровій економіці принцип *substance over form* виходить за межі

традиційного антизловживального інструментарію та перетворюється на системоутворюючий елемент нової доктрини міжнародного податкового права. Саме через нього забезпечується узгодження юридичної форми податкових норм з економічною реальністю сучасних бізнес-моделей, що створює підґрунтя для формування ефективної, справедливої та концептуально цілісної моделі податкового *nexus*. Логічним продовженням такого підходу є розроблення авторської концепції економіко-функціонального податкового зв'язку, яка дозволяє інституціоналізувати принцип економічної сутності на рівні визначення податкової юрисдикції та перевести його з площини тлумачення у площину доктринального конструювання.

Класична модель (індустріальна економіка)

- Фізична присутність (персонал, інфраструктура, місце діяльності)
- Інститут постійного представництва (формально-територіальна конструкція)
- Виникнення податкового обов'язку на підставі територіального *nexus*

Перехідний етап - розрив між економічною реальністю та юридичною формою оподаткування

- Недостатність формальних критеріїв фізичної присутності
- Необхідність переосмислення податкового *nexus*

Цифрова модель (мережева економіка)

- Економічна та функціональна участь (користувачі, дані, платформи, цифрові сервіси)
- Застосування принципу *substance over form* (оцінка економічної сутності діяльності)
- Ідентифікація економічно значущої присутності
- Формування нового податкового *nexus* незалежно від фізичної локалізації

Рис. 1. Трансформація податкового *nexus* у цифровій економіці під впливом принципу *substance over form*

Джерело: розроблено автором

У межах запропонованої концепції податковий *nexus* розглядається не як похідна від формально встановленої фізичної присутності, а як результат реальної економічної участі суб'єкта у створенні вартості в межах певної юрисдикції. Ключовим юридичним критерієм стає не локалізація матеріальних активів чи персоналу, а характер і інтенсивність залучення платника податків до господарського обороту держави ринку. Економічна участь у цьому контексті проявляється через формування попиту, монетизацію користувацької бази, використання даних, а також через інтеграцію цифрових сервісів у національне економічне середовище. Саме створення економічної вартості, а не її формальне юридичне «прив'язування» до певної території, виступає підставою виникнення податкової юрисдикції.

Водночас економічна участь не може бути адекватно оцінена без урахування функціональної ролі суб'єкта у цифровому середовищі. Цифрові бізнес-моделі характеризуються багаторівневою організацією створення вартості, у межах якої визначальне значення мають не окремі транзакції, а системна мережева взаємодія між платформою, користувачами, контрагентами та даними. Функціональний аналіз дозволяє встановити, які саме елементи діяльності забезпечують генерацію доходів у

певній юрисдикції та яку роль у цьому процесі відіграє конкретний суб'єкт. У такий спосіб податковий *nexus* формується через поєднання економічної участі та функціональної значущості діяльності, а не через формальне дотримання територіальних критеріїв.

На цій основі обґрунтовується доцільність виокремлення мережевої податкової присутності як нової юридичної категорії міжнародного податкового права. Мережева податкова присутність відображає специфіку цифрової економіки, у межах якої економічний зв'язок із державою формується через сталі мережеві відносини, а не через фізичну локалізацію. Вона характеризується системною взаємодією з ринком, участю у створенні вартості та функціональною інтеграцією у цифрову інфраструктуру відповідної юрисдикції. Визнання такої присутності як юридично релевантної дозволяє подолати розрив між економічною реальністю та правовою формою оподаткування, не руйнуючи при цьому базових засад податкового суверенітету держав.

Зазначену логіку формування економіко-функціонального податкового *nexus* та місце принципу *substance over form* у цій конструкції узагальнено на рис. 2.

Рис. 2. Модель економіко-функціонального податкового *nexus* у цифровій економіці
Джерело: розроблено автором

Як ілюструє рис. 2, застосування принципу *substance over form* виступає методологічною ланкою, що поєднує економічну реальність цифрової діяльності з юридичним механізмом виникнення податкової юрисдикції. Запропонована авторська модель демонструє, що податковий *nexus* формується на основі сукупності економічної участі, функціональної ролі та мережевої взаємодії платника податків у межах відповідної юрисдикції, а не залежить виключно від наявності фізичної присутності. Саме така конструкція забезпечує практичну реалізацію принципу економічної сутності та створює доктринальне підґрунтя для переходу від формально-територіальної до матеріально-економічної моделі оподаткування в умовах цифрової економіки.

З огляду на зазначене, особливої актуальності набуває питання значення принципу

substance over form для розвитку національного податкового права України. Чинна система податкового регулювання значною мірою зберігає орієнтацію на формально-юридичні критерії здійснення господарської діяльності, що ускладнює належну ідентифікацію економічно значущої цифрової присутності нерезидентів на внутрішньому ринку. Надмірний формалізм національних норм призводить до ситуацій, за яких податкові наслідки визначаються не реальним економічним змістом діяльності, а способом її юридичного структурування, що знижує ефективність податкового контролю та підриває принцип справедливості оподаткування.

Імплементация принципу *substance over form* у податкове право України дозволяє подолати зазначені обмеження шляхом переорієнтації правозастосовної практики з формальних ознак на аналіз фактичної економічної поведінки платників податків. Такий підхід створює передумови для більш адекватного реагування на діяльність транснаціональних цифрових компаній, які здійснюють системну економічну взаємодію з українським ринком без фізичної локалізації. У цьому контексті принцип економічної сутності виступає інструментом зміцнення правової позиції держави у відносинах із цифровими ТНК, забезпечуючи легітимне розширення податкової юрисдикції без порушення засад правової визначеності та міжнародних зобов'язань.

Водночас практичне значення принципу *substance over form* для України не обмежується подоланням формалізму чи посиленням фіскальних можливостей держави. Його застосування відкриває можливість формування цілісної концепції економічної та мережевої податкової присутності на національному рівні, яка дозволяє інтегрувати міжнародні доктринальні підходи у внутрішнє правове поле. Така інтеграція має здійснюватися не шляхом механічного запозичення окремих норм, а через системне оновлення методології визначення податкового *nexus* з урахуванням специфіки цифрової економіки та національних інституційних умов.

Узагальнення ключових напрямів застосування принципу *substance over form* у розвитку податкового права України подано в табл. 2.

Таблиця 2

Напрями імплементации принципу *substance over form* у податкове право України

Напрямок	Зміст та правове значення
Подолання надмірного формалізму	Переорієнтація з формальних ознак фізичної присутності на аналіз фактичної економічної діяльності платника податків
Ідентифікація цифрової економічної присутності	Визнання економічної та функціональної участі у створенні вартості як підстави податкового <i>nexus</i>
Посилення позиції держави у відносинах із цифровими ТНК	Легітимне розширення податкової юрисдикції щодо економічно значущої діяльності без фізичної локалізації
Розвиток доктрини мережевої податкової присутності	Формування нової юридичної категорії, адекватної цифровим бізнес-моделям
Узгодження національного та міжнародного податкового права	Гармонізація внутрішнього регулювання з сучасними доктринальними підходами міжнародного податкового права
Забезпечення справедливості та правової визначеності	Баланс між фіскальними інтересами держави та захистом прав платників податків

Джерело: розроблено автором.

Отже, принцип *substance over form* постає як системний інструмент модернізації податкового права України в умовах цифрової економіки. Його імплементация формує методологічні передумови переходу від формально-територіального до матеріально-економічного підходу в оподаткуванні, що забезпечує узгодження податкової юрисдикції з реальними процесами створення вартості, сприяє більш справедливому розподілу податкових повноважень і підвищує адаптивність національного регулювання до сучасних глобальних трансформацій цифрового середовища.

Висновки

Проведене дослідження засвідчило, що трансформація міжнародного податкового права в умовах цифрової економіки має передусім доктринально-правовий характер і пов'язана з втратою нормативної адекватності класичної формально-територіальної моделі податкової юрисдикції. Інститут постійного представництва дедалі частіше не відображає реальні процеси створення економічної вартості, що зумовлює розрив між економічною реальністю та юридичною формою податкового зобов'язання. Установлено, що фізична присутність перестає бути універсальним критерієм формування податкового *nexus*, тоді як визначального значення набувають економічна участь, функціональна роль і мережева взаємодія платника податків у межах юрисдикції ринку. Це обґрунтовує необхідність переходу від формально-юридичного до матеріально-економічного підходу у визначенні податкової присутності. Доведено, що принцип *substance over form* виходить за межі традиційного антизловживального інструментарію та виконує системоутворюючу функцію у формуванні нової моделі податкової юрисдикції. Його застосування забезпечує узгодження податкових норм з економічною сутністю цифрових бізнес-моделей і створює методологічне підґрунтя для ідентифікації економічно значущої діяльності. Обґрунтовано авторську концепцію економіко-функціонального податкового *nexus*, згідно з якою податкова юрисдикція формується на основі сукупності економічної участі, функціональної значущості діяльності та мережевої податкової присутності. Запропонований підхід дозволяє подолати доктринальні обмеження класичної моделі оподаткування та забезпечити її адаптацію до цифрової економіки. Визначено, що для податкового права України принцип *substance over form* має ключове значення як інструмент модернізації національного регулювання. Його імплементація сприяє подоланню надмірного формалізму, посиленню правової позиції держави у відносинах із цифровими ТНК та формуванню справедливої й адаптивної моделі оподаткування в умовах глобальних цифрових трансформацій.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням конкретних механізмів нормативного закріплення економіко-функціонального податкового *nexus* у національному законодавстві, а також із аналізом практики його застосування у взаємодії з міжнародними податковими стандартами та судовою практикою.

Список використаних джерел

1. Sim S., Li D. Policy note: an Asian perspective on Pillar One Amount A and digital service taxes. *Intertax*. 2025. Vol. 53, no. 2. P. 205–217. DOI: <https://doi.org/10.54648/taxi2025022>
2. De Broe L., Bettens D. Earth to OECD: exercise restraint in marking a home office as PE. *Intertax*. 2024. Vol. 52, no. 12. P. 760–774. DOI: <https://doi.org/10.54648/taxi2024080>
3. Лагодієнко Н., Якушко І. Розвиток системи оподаткування в умовах цифрової трансформації національної економіки. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2021. № 5(40). С. 378–388. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v5i40.245164>
4. OECD. Progress Report on Amount A of Pillar One, Two-Pillar Solution to the Tax Challenges of the Digitalisation of the Economy. *OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project*. Paris: OECD, 2022. URL: <https://www.oecd.org/tax/beps/progress-report-on-amount-aof-pillar-one-july-2022.pdf>
5. OECD. Minimum Tax Implementation Handbook (Pillar Two). *OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project*. Paris: OECD, 2023. URL: <https://www.oecd.org/tax/beps/minimum-tax-implementation-handbook-pillar-two.pdf>

6. Хаустова В. В., Пастух Д. В. Виклики, загрози та шляхи вирішення податкових проблем, які виникають унаслідок цифровізації економіки. *Наукові праці НДФІ*. 2022. № 2(99). С. 56–65. URL: https://npndfi.org.ua/docs/NP_22_02_056_uk.pdf
7. Schjelderup G., Stähler F. The economics of the global minimum tax. *International Tax and Public Finance*. 2024. Vol. 31. P. 935–952. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10797-023-09794-w>
8. Cui W. Strategic incentives for adopting the global minimum tax. *Journal of Legal Analysis*. 2024. Vol. 16, no. 1. P. 211–234. DOI: <https://doi.org/10.1093/jla/laae008>
9. Jamróży M., Majdowski F. Permanent establishment in digital business. *Studia Prawno-Ekonomiczne*. 2022. Vol. 122. P. 9–35. DOI: <https://doi.org/10.26485/SPE/2022/122/1>
10. Ngidi M. Determining “Permanent Establishment” in the digital economy epoch: a case for South Africa. *Obiter*. 2022. Vol. 43, no. 3. P. 509–535. URL: https://journals.co.za/doi/10.10520/ejc-obiter_v43_n3_a6
11. Cahyadini A., Safiranita T., Putri S. A., Hutagalung J. I. G., Fahriza. Adopting Pillar One: an ideal model for the transformation of Indonesia’s tax law to realize SDGs goal XVII and its challenges. *Cogent Social Sciences*. 2025. Vol. 11, no. 1. DOI: <https://doi.org/10.1080/23311886.2025.2459321>
12. Altawyan A. A. Challenges in applying Saudi Arabian tax treaties: digitalization, withholding tax, and permanent establishment of non-residents. *Intertax*. 2023. Vol. 51, no. 8/9. P. 595–611. DOI: <https://doi.org/10.54648/taxi2023052>
13. Hebous S., Keen M. Pareto-improving minimum corporate taxation. *Journal of Public Economics*. 2023. Vol. 225. Art. 104952. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2023.104952>
14. Склярів С. Механізми обміну податковою інформацією між державами в умовах деглобалізації: сучасний стан та перспективи правового удосконалення. *Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми*. 2025. № 4. DOI: <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.4.05>
15. Пономарьова Н., Поляк-Свергун М., Швабу Ю. Особливості оподаткування у цифровій економіці. *Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми*. 2025. № 4. DOI: <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.4.31>
16. Греца Я. В. Зміст, правові засоби та межі податкового планування: зарубіжний досвід та українська практика. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07. Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2020. 471 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1614dc30-5106-4089-9e07-651bdc70b911/content>
17. Гаврилюк Р., Пацурківський П. Принципи гармонізації податкового права ЄС. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2024. № 1(132). С. 37–50. DOI: [https://doi.org/10.31617/3.2024\(132\)03](https://doi.org/10.31617/3.2024(132)03)
18. Лега О. В., Безкровний О. В., Ромаш Д. В., Шевченко А. О., Турченко А. Ю. Податковий комплаєнс: сутність, значення та стратегії впровадження. *Актуальні питання економічних наук*. 2025. № 8. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14949251>
19. Кирилєва Л., Поливана Л., Кащена Н., Наумова Т., Акімова Н. Організаційні аспекти формування інформаційно-аналітичного сервісу управління підприємствами торгівлі в період цифровізації. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2023. № 3(50). С. 127–138. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.50.2023.3996>